

Для посилання:

Барановська О. В. Особливості роботи з підручником в умовах диференційованого навчання [Текст] / О. В. Барановська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 50–55.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ В УМОВАХ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО НАВЧАННЯ

О. В. Барановська, канд. пед. наук,
Інститут педагогіки НАПН України

Постановка проблеми. Зміни, які сталися завдяки інформатизації сучасного суспільства, торкнулись усіх боків життя підростаючого покоління, не минули вони і підручник, який упродовж багатьох років залишався основною навчальною книгою учня. Підручник перестав бути єдиним джерелом інформації для учня, адже його монопольного статусу в сучасній школі позбавили: інша версія (електронна), ідеї (навчально-методичний модуль), різновиди (програма Росток) та ін.

Новий етап у розвитку шкільної освіти значною мірою пов'язаний з упровадженням диференційованого підходу до навчання.

Отже, проблема дослідження зумовлена актуальністю обґрунтування сучасних підходів до створення сучасних підручників, оптимізації роботи з ними в умовах диференційованого навчання.

Аналіз останніх досліджень. Останніми роками було проведено чимало теоретичних досліджень, дослідницьких експериментів з проблем сучасного підручника, а саме: розробки його змісту, завдань, функцій, принципів розробки, якості тощо. Зокрема, відома загальна теорія підручникотворення (Д. Д. Зуєв); теоретичні засади і дидактичні принципи побудови підручника (І. Я. Лернер, В. В. Раєвський, М. М. Скаткін, М. М. Шахмаєв та ін.); теоретична концепція розробки підручника (І. Д. Зверев); концептуальна модель комп'ютерного підручника (І. П. Підласий); дидактична теорія інформаційно-пізнавального типу підручника (В. П. Беспалько; І. І. Беспалько); дидактична концепція підручника з природничих дисциплін (Н. М. Буринська); оригінальні підходи до підручника нового покоління, запропоновані В. М. Монаховим, А. В. Фурманом (теорія і практика розвивального підручника) та ін.

Зокрема, А. В. Фурман виокремлює наступні критерії підручникотворення:

- складові та ознаки українського менталітету;
- синтез і гармонія поліпроблемного наукового знання;
- психолого-педагогічна відповідність віковим та індивідуально-типологічним особливостям учнів;
- нормативна організація вітакультурного досвіду як освітнього змісту;
- відповідність змісту, структури, спрямованості підручника національно-культурним і загальнолюдським цінностям, соціальному замовленню держави;
- проєктивність, конструктивність та ймовірність практичного впровадження.

А. В. Фурман, досліджуючи це питання, встановлює, що ефективним є шлях організації безперервного підручникотворчого процесу, у результаті проходження всіх етапів якого й з'являється підручник як психолого-педагогічна унікальність. Серед інноваційних програмово-методичних засобів центральне місце посідає розвивальний міні-підручник як основний інструмент розумового, соціального, психосмислового і психодуховного зростання особистості [5].

Актуальними проблемами вдосконалення підручників займалися і психологи-науковці. Розроблялися психологічні принципи і вимоги до підручника, запропонована психологічна концепція типологізування та відбору навчального матеріалу (В. В. Андрієвська; Г. О. Балл; Г. С. Костюк; Н. А. Менчинська). Здійснено історико-науковий аналіз теорії шкільного підручника як психолого-педагогічної проблеми (Я. Кодлюк).

Сучасний підручник у контексті пріоритетних підходів до навчально-виховного процесу передбачає, по-перше, оптимізацію обсягу знань, умінь, навичок, цінностей, по-друге, проектування проблемних засобів викладу змісту (форми, методи), доступність навчального тексту, по-третє, подання змісту в різних системах кодування інформації (слово, графіка, образ), по-четверте, застосування електронного підручника окремо чи у комплексі з підручником у традиційному форматі.

Формулювання цілей статті. Стаття присвячена аналізу особливостей шкільного підручника в умовах диференційованого навчання. Диференційований підхід до навчання у сучасних умовах вимагає зміни підходів до створення нових підручників, застосування їх у навчально-виховному процесі.

Основна ідея – довести доцільність оптимізації шкільного підручника на сучасному етапі розвитку школи, подолання труднощів застосування диференційованого підходу до навчання.

Основна частина. Реалізація особистісно орієнтованої парадигми освіти, врахування здібностей, схильностей та інтересів дитини є основними передумовами диференціації навчання. Диференціація навчання є одним з ключових напрямів модернізації школи.

Провідну роль у розкритті теоретичних основ диференціації навчання відіграють психолого-педагогічні дослідження (Б. Г. Ананьєв, А. М. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов, Г. І. Щукіна); індивідуально-особистісні характеристики діяльності (К. М. Гуревич, С. Л. Рубінштейн); можливості сприйняття учнями навчального матеріалу (Д. М. Богоявленський, З. О. Калмикова, В. О. Крутецький, Н. О. Менчинська та ін.).

Диференціація навчання в енциклопедії освіти (О. Г. Ярошенко) розглядається як форма врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання на основі їх поділу на характерні типологічні групи за різними показниками (рівнем навчальних можливостей, успішністю, пізнавальним інтересом школярів, темпом навчання тощо). Суттєвими ознаками диференціації навчання учнів у сучасних загальноосвітніх навчальних закладах є створення оптимальних умов для розвитку особистості на основі врахування індивідуальних особливостей учнів, специфіки регіонів, соціальних і культурних чинників, властивих навчальному закладу та його регіональному оточенню.

Під диференційованим підходом розуміють особливий підхід до різних груп учнів, організація навчальної роботи яких пристосована до їхніх індивідуальних особливостей за змістом, методами і прийомами (О. І. Бугайов, О. О. Бударний та ін.).

Диференційоване навчання – це навчальний процес, для якого характерним є врахування типових індивідуальних особливостей учнів, де передбачається глибоке вивчення індивідуальних особливостей школярів, їх класифікацію за типологічними групами і організацію роботи цих груп за різними методами і прийомами (О. І. Бугайов, О. О. Бударний, О. К. Корсакова, І. М. Осмоловська, П. І. Сікорський, О. Г. Ярошенко, І. М. Чередов та ін.).

Індивідуальний і диференційований підходи визнаються психолого-педагогічним принципами. Диференційований підхід розглядають як спосіб оптимізації навчального процесу (Ю. К. Бабанський), як одну з умов для втілення принципу індивідуалізації навчання (О. І. Бугайов, І. Я. Лернер, І. М. Чередов, І. С. Якиманська та ін.).

Диференціацію навчання і диференційоване навчання розуміють як форми диференціації: диференціація навчання – зовнішня форма, диференційоване навчання – внутрішня, яка реалізується в індивідуально-відокремленій, індивідуально-груповій та груповій формах (П. І. Сікорський) [4]. Диференціацію вважають втіленням індивідуалізації, яка завершує диференціацію і означає перехід дитини на власні план, програму, навчальні посібники. Окреслену проблему в різних аспектах вивчають співробітники лабораторії дидактики Інституту педагогіки НАПН України (О. В. Барановська, О. К. Корсакова, Л. А. Липова) [1; 2; 3].

Останніми роками виникла потреба перегляду старих і створення нових підходів до проблеми оптимізації навчально-виховного процесу, а це зачіпає і підручник як основну

навчальну книгу. Термін «оптимальний» (лат. *optimus* – найкращий) вказує на відповідність певним умовам і завданням. Оптимізацією навчання називають науково обґрунтований вибір здійснення найкращого для певних умов варіанту навчання з погляду успішності розв'язання його завдань і раціональності витрат часу вчителів і учнів.

Відчутний внесок у вирішення проблеми оптимізації навчально-виховного процесу було зроблено у 70–80 рр. ХХ ст. Ю. К. Бабанським, М. М. Скаткіним, М. М. Поташником та ін.

На сучасному етапі розвитку школи набуває актуальності проблема оптимізації сучасного підручника з огляду на модернізацію сучасної освіти.

Процес модернізації змісту освіти є еволюційним, ґрунтується на врахуванні позитивного досвіду школи й водночас передбачає істотні зміни, зумовлені сучасними тенденціями суспільного розвитку. Нові підходи передбачають якісне оновлення змісту освіти відповідно до пріоритетних цілей освіти, сформульованих світовим освітнім співтовариством (Міжнародним бюро освіти). Вони охоплюють цілісний розвиток особистості через забезпечення зростання її розумового, етичного, естетичного, емоційного, фізичного і соціального потенціалу; підготовку учнів до праці, активної ролі в економічному та громадському житті суспільства, успішної діяльності в умовах швидких змін технологій і мультикультурного суспільства; розвиток навичок наукового мислення, критичного осмислення дійсності та навичок розв'язання проблемних ситуацій.

У контексті пріоритетних цілей освіти визначено головні засоби підвищення ефективності діяльності системи освіти:

- забезпечення випереджувального розвитку всієї системи освіти, її спрямованості на проблеми майбутньої постіндустріальної цивілізації; формування безперервної системи освіти;
- активізація гуманного і творчого начала в освіті, створення передумов для всебічного розвитку й саморозвитку особистості, індивідуалізації і диференціації навчання, переходу на особистісно орієнтовані педагогічні технології;
- формування у процесі навчання цінностей мирного співіснування держав і міжнародної співпраці;
- формування комунікативних навичок, уміння співпрацювати у колективі, відповідальності за індивідуальні й колективні рішення;
- запровадження гуманістично орієнтованих методів інноваційного і розвивального навчання на основі використання перспективних інформаційних технологій;
- забезпечення більшої доступності освіти для населення планети через використання можливостей дистанційної освіти і самоосвіти із застосуванням інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Актуальним напрямом змін в освіті України є її фундаменталізація. Фундаменталізація освіти передбачає її орієнтацію на вивчення основних законів природи і суспільства, а також природи і призначення самої людини. Такий підхід має давати змогу людям самостійно знаходити й оцінювати відповідальні рішення в умовах невизначеності, у критичних і стресових ситуаціях, коли людина стикається з новими складними природними і соціальними явищами. Наукові знання і високі етичні принципи є в цих випадках надійною опорою. Під терміном «фундаменталізація» розуміється істотне підвищення якості освіти і освітнього рівня людей шляхом відповідної зміни змісту дисциплін, що вивчаються, і методології навчального процесу.

Вона може досягатися різними засобами, до яких можуть бути віднесені і такі:

- зміна співвідношення між прагматичною і загальнокультурною частинами освіти всіх рівнів. З огляду на це пріоритетними стають проблеми загальної культури людини, формування в неї наукових форм системного мислення;
- зміна змісту і методології навчального процесу, за яких акцент робиться на вивченні фундаментальних законів природи і суспільства, створюються принципово нові навчальні

курси, орієнтовані на формування цілісних уявлень про наукову картину світу і здатності виходити на системний рівень його пізнання;

- забезпечення якісної загальної екологічної освіти, яка дала змогу не тільки сформувавши нові засади світогляду, але й ефективніше використовувати професійні знання і практичний досвід фахівців з різних сфер соціальної практики для спільного розв'язання екологічних проблем. Сюди слід віднести і поняття «екологічно чистих» людських стосунків;

- забезпечення пріоритетності інформаційних компонентів у перспективній системі освіти людей, які житимуть і працюватимуть в інформаційному суспільстві, де найважливішу роль відіграватимуть фундаментальні знання про інформаційні процеси в природі і суспільстві, а також нові інформаційні технології.

Усі перелічені чинники є важливими і мають враховуватися під час створення сучасного підручника, у якому швидко і якісно слід відображати актуальні зміни. Підручник як психолого-педагогічна унікальність є складовою системи засобів навчання, що має грандіозне навантаження. Підручник у сучасних умовах розглядається як комплексна інформаційна модель, основний інструмент розумового, соціального, психосмислового і психодуховного зростання особистості.

У навчальній діяльності наявні такі психологічні компоненти, що мають впливати на процес підручникотворення:

- мотив (зовнішній або внутрішній), бажання, інтерес, позитивне ставлення до навчання;

- свідомість, емоційність, прояв вольових якостей;

- спрямованість та активність діяльності, різноманітність видів і форм діяльності: сприймання і спостереження як робота з чуттєво представленим матеріалом; мислення як активна переробка матеріалу, його розуміння і засвоєння; робота пам'яті;

- практичне використання здобутих знань і набутих умінь у подальшій діяльності, їх уточнення і корекція.

З огляду на викладену структуру сучасного підручника підпорядковується кільком основним вимогам: 1) до результатів роботи учня з текстом (з кожної теми); 2) до інформаційної його частини (виклад наукових знань; пояснювальні факти і приклади; рисунки і таблиці; додатковий матеріал); 3) до діяльничої частини (запитання і завдання на репродуктивну, творчу, емоційно-ціннісну, рефлексивну, контрольну-оцінну діяльність).

Окреслена проблема знаходиться на сучасному етапі у процесі розв'язання (обговорення на різних рівнях).

З основних проблем, що виникли під час реалізації диференційованого підходу у навчально-виховному процесі шкіл, можна виокремити такі: у багатьох учителів відсутні достатні знання про шляхи здійснення диференційованого підходу (30%); виникають труднощі у виборі оптимальних способів і засобів диференціації (30%); вчителі помиляються під час вибору варіанта навчальної діяльності учнів на різних етапах навчального процесу (15%); не використовують варіативність застосування форм навчальної діяльності учнів (40%); брак часу, нестача електронних засобів навчання (70%); витрачання часу на власну підготовку до застосування складних форм організації навчально-виховного процесу та подальшу організацію навчальної діяльності учнів (нестача матеріалів тощо) – 80%; відсутність у підручниках чіткого поділу завдань за різними рівнями (диференціація) – 45%; перенасиченість навчальних програм (замало годин на вивчення складного матеріалу, зменшення часу викладання основних предметів: наприклад, українська мова 5 клас – з 6 годин до 3,5 години на тиждень) – 90%; швидкий темп навчання, перенасиченість зайвою інформацією (90%); брак потрібної літератури з диференціації навчання: практико зорієнтованої літератури; сучасних методичних посібників з цієї проблеми для вчителів (23%).

Висновки. Обґрунтовано, що суттєвими ознаками диференціації навчання учнів у сучасних загальноосвітніх навчальних закладах є створення оптимальних умов для розвитку

особистості на основі врахування індивідуальних особливостей, специфіки регіонів, соціальних і культурних чинників, властивих навчальному закладові та його регіональному оточенню. Визначено основні передумови для зміни підходів до створення нових підручників, застосування їх у навчально-виховному процесі в умовах диференційованого навчання. Підручник у сучасних умовах розглядається як комплексна інформаційна модель, основний інструмент розумового, соціального, психосмислового і психодуховного зростання особистості. Доведено доцільність оптимізації шкільного підручника на сучасному етапі розвитку школи.

Література

1. Барановська О. В. Організація роботи учнів з шкільним підручником в умовах диференційованого навчання [Текст] / О. В. Барановська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць [за наук. ред. акад. В. М. Мадзігона]. – К., 2010. – С. 36–41.
2. Корсакова О. К. Рівнева диференціація навчання як основа допрофільної підготовки учнів [Текст] / О. К. Корсакова // Профільне навчання: Нормативно-правові й теоретико-методичні засади ; [упор. Л. А. Липова, М. Є. Терещенко]. – Тернопіль : Мандрівець, 2010.
3. Липова Л. А. Самовизначення особистості в аспекті профільної диференціації навчання [Текст] / Л. А. Липова та ін. / Профільне навчання: Нормативно-правові й теоретико-методичні засади ; [упор. Л. А. Липова, М. Є. Терещенко]. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – С. 110–117.
4. Сікорський П. І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання [Текст] / П. І. Сікорський. – Л. : Каменяр. – 1998. – 196 с.
5. Фурман А. В. Психодидактична експертиза модульно-розвивальних підручників : монографія [Текст] / А. В. Фурман, А. Н. Гірняк. – Тернопіль : ТНЕУ, 2009. – 311 с.

Стаття присвячена аналізу особливостей роботи зі шкільним підручником в умовах диференційованого навчання. Обґрунтовується доцільність оптимізації шкільного підручника на сучасному етапі розвитку школи.

Ключові слова: диференційоване навчання, шкільний підручник.

Статья посвящена анализу особенностей работы со школьным учебником в условиях дифференцированного обучения. Обосновывается необходимость оптимизации школьного учебника на современном этапе развития школы.

Ключевые слова: дифференцированное обучение, школьный учебник.

The article analyzes the peculiarities of working with textbooks in a differentiated learning. Substantiates the feasibility of optimizing the textbook at the present stage of development of the school.

Keywords: differentiated learning, school textbooks.